

ارزیابی کیفیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری در خیابان شریعتی کرمان*

محمود قلعه‌نویی^۱، مریم بهرامی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۰/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۴/۱۰

چکیده

فضاهای شهری به عنوان بستر گردشگری شهری دارای اهمیت فراوان هستند؛ جایی که افراد در آن با دیگران وارد تعامل می‌شوند. اما امروزه فقدان ارتباطات اجتماعی منفعل در فضاهای شهری، نشان از زوال زندگی شهری و اجتماعی و روزمرگی روزافزون دارد. فضاهایی که استفاده از آن‌ها تنها برای نیازهای اجباری صورت می‌پذیرد. از جمله ایرادهای وارد بر فضاهای شهری طراحی شده مبتنی بر آموزه‌های مدرنیستی فقدان ویژگی‌های یاد شده است که نتیجه آن فضاهایی هستند که کاربران میل و انگیزشی به ماندن در آن‌ها ندارند. نمونه مورد مطالعه نیز از جمله فضاهایی است که به رغم وجود برخی از فاکتورها کیفیت لازم در جهت جذب کاربران را به عنوان یک بستر مناسب کیفی ندارد. به منظور مداخله طراحانه در چنین فضایی در گام نخست نیاز به ارزیابی کیفیت‌های محیطی مرتبط با گردشگری می‌باشد. به این ترتیب با هدف ارزیابی فضای شهری مورد مطالعه از دیدگاه کیفیات ضروری برای گردشگری، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که چه رابطه‌ای میان کیفیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری و فعالیت‌های مرتبط با آن وجود دارد. سپس جهت حصول به نتیجه نهایی، ارزیابی و برداشت شاخص‌های کمی شده‌ی کیفیت‌های مذکور و معیارهای فعالیت‌های انتخابی - تفریحی و اجتماعی در بخشی از معبر شریعتی کرمان انجام پذیرفت. نهایتاً پس از قیاس نتایج حاصل از دو برداشت، وجود رابطه‌ی مستقیم میان کیفیت‌ها و فعالیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری به اثبات رسید. نتایج پژوهش نشان داد که در طول کوتاهی از خیابان که در قالب سکنس‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت کیفیت‌ها بسیار متفاوت می‌باشند. سکنس‌های ۱، ۲، ۳، ۷ و ۸ از نظر ایجاد بستر مناسب برای گردشگری شهری سکنس‌های موفق بوده و در مقابل سایر سکنس‌ها نسبتاً ضعیف بوده‌اند.

واژه‌های کلیدی

فضای شهری، گردشگری شهری، ارزیابی کیفی، شاخص‌های کیفیت محیط.

۱. دکترای طراحی شهری و عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان

۲. کارشناس ارشد طراحی شهری از دانشگاه هنر اصفهان

۱- مقدمه

نواحی شهری عاری از روح زندگی و ناشی از صنعتی شدن، تفکیک عملکردی و اتکا به اتومبیل، باعث یکنواخت تر و ملال آور شدن شهرها گردیده‌اند. به طوری که به فضاهای شهری، جایگاه آن‌ها در ایجاد سرزندگی، حیات شهری و ارتقای کیفیت‌های محیطی در فضا، توجه نشده است. فقدان ارتباطات اجتماعی منفعل در فضاهای شهری، نشان از زوال زندگی شهری و اجتماعی و روزمرگی روزافزون دارد. فضاهایی که استفاده از آن‌ها تنها برای نیازهای اجباری صورت می‌پذیرد و دارای جذابیت لازم برای تشویق کاربران به حضور و ماندن، نمی‌باشند. در دوران معاصر، ایجاد خاطره‌ی جمعی و تجربه‌ی مشترک یکی از نیازهای نادیده گرفته شده‌ی مهم افراد به شمار می‌رود که مستلزم فعالیت و حضور مشترک در فضا است. محیطی که بستر رخداد فعالیت‌های شهری است، به لحاظ کیفی غنی است و به طور کالبدی و اجتماعی تعریف شده باشد.

یکی از انواع گردشگری، گردشگری شهری است که در فضاها و عرصه‌های عمومی سرزنده و فعال محقق می‌گردد و به عنوان بخشی از نیازها و فعالیت‌های فراغتی مستمر عموم شهروندان (فعالیت‌های روزانه، هفتگی و ایام تعطیلی) محسوب می‌شود (مهدی‌زاده، ۱۳۸۳، ۶). ایجاد فضاهای گردش شهری، بستری برای حضور، پرسه، وقت گذرانی، دیدن و دیده شدن فراهم می‌آورد. در این فضاهاست که به جای عبور صرف، حضور اتفاق می‌افتد. اما به نظر می‌رسد جایگاه چنین فضاهایی در شهرهای ما به درستی تعریف نشده است. به طوری که اکثر شهرها در تأمین این فضاها به لحاظ کمی و کیفی در سطح مناسب نیستند. به این معنا که فضاها در بیشتر موارد مطابق با نیازها، علائق و ویژگی‌های استفاده‌کنندگان، طراحی نشده‌اند.

پرسش اصلی پژوهش درک ارتباط میان کیفیت‌ها و فعالیت‌ها در فضای بستر گردشگری شهر است. بنابراین جهت درک این ارتباط، لازم است ارزیابی و تحلیل‌هایی پیرامون قیاس سطح کیفیت‌های شهری و سطح فعالیت‌ها در فضای شهری صورت گیرد. با اجرای این مرحله، ویژگی‌های کیفی و فعالیت‌های محیطی و ارتباط میان آنها معلوم می‌شود. بنابراین هدف این نوشتار، بررسی و برداشت کیفیت‌های پشتیبان فضای گردش شهری و فعالیت‌ها در معبر شریعتی و همچنین یافتن ارتباط میان این دو است. پیمایش و برداشت انجام شده می‌تواند پایه و اساس تصمیمات آینده در این باره باشد که کدام کیفیت‌ها را در فضای مورد نظر باید ارتقاء بخشید تا استفاده از فضا خوشایند شود. همچنین اطلاعاتی در مورد مقدار و جای راه رفتن، ایستادن/

توقف، نشستن، دیدن، شنیدن و گفتگو کردن در محدوده به دست می‌دهد.

۲- ادبیات موضوع

از شناخته‌شده‌ترین کسانی که درباره کنش‌های هر روزه‌ی شهروندان و اهمیت فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی در فضاهای شهری پژوهش کرده، یان گهل^۱ است. گهل (۱۳۸۶)، فعالیت‌های مردم در فضاهای همگانی را در سه گروه طبقه‌بندی می‌کند، فعالیت‌های ضروری، انتخابی - تفریحی و اجتماعی. از این میان، فعالیت‌های گزینشی - تفریحی و سپس اجتماعی در سطح بالاتری نسبت به فعالیت‌های ضروری قرار گرفته و عمده فعالیت‌های مرتبط با گردشگری شهری از آن جمله‌اند که در فضای شهری تفریحی مطرح می‌شوند. به باور او، هنگامی که فضای بیرون دارای کیفیت خوبی نباشد، مردم ماندن در فضای شهری را انتخاب نمی‌کنند. از جمله معیارهای کالبدی شکل دهنده‌ی بستر فضایی برای بروز فعالیت‌های مرتبط با گردش و فراغت شهری راه، طرح خستگی‌ناپذیر، وجود جداره‌های جذاب، محل‌های گوناگون برای نشستن، دیدهای بدون مانع و نورپردازی می‌داند (گهل، ۱۳۸۶، ۱۲۱). جین جیکوبز^۲ (۱۳۸۸) با انتشار اثر خود تحت عنوان «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا» به عنوان یک جامعه‌شناس به تحلیل و اظهار نظر در مورد تأثیر خصوصیات کالبدی محیط شهری در تسهیل و یا ممانعت از مراودات اجتماعی و سرزندگی و امنیت شهری می‌پردازد. وی از حامیان اصلی رویکرد کاربرد اجتماعی محسوب می‌شود و با تمرکز بر جوانب اجتماعی عملکردی خیابان‌ها، پیاده‌روها و پارک‌ها، بر نقش آنها به مثابه ظرف فعالیت انسانی و مکان تعامل اجتماعی تأکید می‌ورزید (کارمونا، و دیگران، ۱۳۸۸، ۱۰). جیکوبز معتقد است برای خلق تنوع و سرزندگی، منطقه‌ی شهری باید دارای بیش از یک و ترجیحاً بیش از دو کارکرد اصلی، بلوک‌های کوتاه، ترکیبی از ساختمان‌هایی با سن و شرایط متفاوت و تراکم فشرده کافی مردم، باشد (جیکوبز، ۱۳۸۸، ۱۵۹). بر اساس دیدگاه گهل و جیکوبز در زمینه‌ی رابطه‌ی محیط و رفتار، کیفیت محیطی مربوط به فضای گردش شهری با دیدگاه امکان‌گرا مطرح می‌شود.

در داخل، الهام آزادی در کتاب «توسعه گردشگری شهری، با تکیه بر مرکز شهر تهران و رویکرد مدیریت شهری» مشکلات گوناگون موجود در مسیر توسعه گردشگری در تهران قدیم به عنوان مرکز گردشگری در یک کلانشهر را بررسی می‌کند. به تبیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای هر یک از زمینه‌های توسعه گردشگری شهری می‌پردازد. در بخشی از کتاب مفهوم امنیت شهری هم به عنوان علت تحقق نیافتگی توسعه و

تصویر ۱. موقعیت قرارگیری سایت در بافت تاریخی. مأخذ: نگارندگان

به منظور بررسی دقیق تر، نخست این محدوده به یک ساختار شطرنجی با واحدهایی به طول تقریبی ۵۰ متر سکنس‌بندی شد تا برداشت میدانی اطلاعات در هر کدام از این واحدها صورت پذیرد (نقشه ۱). در طراحی شهری خیابان، می‌توان آن را به مثابه یک کل در نظر گرفت و برای سهولت ترتیب و تنظیم اطلاعات و مقیاس طراحی شهری آنرا به قطعات کوچکتر، به صورتی قابل تعریف، به مثابه اجزاء تقسیم کرد. در مطالعه‌ی خیابان کارگر از این نحوه‌ی تقسیم‌بندی استفاده شده است (توسلی، ۱۳۷۹، ۹۵). عوامل تعریف‌کننده‌ی سکنس‌های مزبور در این نوشتار، تجانس فعالیت‌ها و توافق نسبی فضا و ترکیب کالبدی در نظر گرفته شد. در گام بعدی، بازشناسی و ثبت کیفیت‌های محیطی و فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی بر اساس روش مشاهده‌ی محدوده‌ی مورد مطالعه، در زمان‌های مختلف انجام پذیرفت. تحلیل نتایج به دست آمده از این برداشت، به برآورد کیفیت‌های مدنظر، فعالیت‌ها و ارتباط این دو می‌پردازد.

هم به عنوان پیامد آن ذکر شده است و یکی از راه‌های رسیدن به سر منزل امنیت شهری را گذشتن از پل توسعه گردشگری و به دنبال آن توسعه همه جانبه، می‌داند (آزادی، ۱۳۹۲). در مقاله مبانی و راهکارهای توسعه گردشگری شهری در ایران از جواد مهدی‌زاده نیز توسعه گردشگری از دیدگاه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای مورد توجه واقع شده است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۳)

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر کاربردی بوده و از دو روش کمی و کیفی به صورت ترکیبی بهره می‌گیرد. این تحقیق که به دنبال ارزیابی کیفی محیط و در نهایت ارائه راهکار برای بهبود شرایط محیطی می‌باشد، رابطه بین کیفیت محیطی را با رویکرد گردشگری شهری تبیین نموده است.

گردشگری شهری با ارزش‌های محیط طبیعی و میراث فرهنگی-تاریخی هر شهر دارای ارتباط تنگاتنگی است و یکی از انواع آن، گردشگری در فضاهای شهری است، پهنه‌ی تاریخی فرصت‌های بی‌شماری را جهت ایجاد خلق فضای موفق تفریحی - گردشگری در اختیار قرار می‌دهد. به همین منظور، فضای شهری انتخابی در مرکز تاریخی کرمان و در مجاورت بازار، مکان‌یابی شده است (تصویر ۱)؛ بخشی از معبر شریعتی، به طول ۲۴۰ متر، که میان سه راه چمران تا سه راه گنجعلیخان واقع شده است.

قرارگیری نمونه مورد مطالعه در میان عناصر مهم شهری و تاریخی مرکز شهر کرمان، تراکم و حضور افراد و رویدادها، وجود کاربری‌ها، دسترسی مطلوب محدوده و اهمیت آن در ذهن شهروندان از دلایل انتخاب این بخش بوده است.

نقشه‌ی ۱. نحوه‌ی سکنس‌بندی و کاربری‌های موجود محدوده. مأخذ: نگارندگان

یک از آن‌ها می‌بایست ضرابی را به خود اختصاص دهند. بنابراین، تکرارپذیری هر کیفیت در آراء نظریه پردازان ملاک عمل قرار گرفت و میزان تأثیر هر کیفیت در افزایش حضور و استفاده‌ی شهروندان محاسبه شده است (جدول ۱). در واقع وزنی که به کیفیت‌ها داده شد، در مقایسه با یکدیگر بوده و نشان‌دهنده‌ی اهمیت یک کیفیت نسبت به کیفیت دیگر در تأثیرپذیری بر گردشگری شهر است.

ب: تدوین شاخص‌ها

شاخص‌های کمی کیفیات محیطی، تأمین‌کننده‌ی مجموعه پرسش‌های چک لیست پژوهش است. کیفیات‌های طراحی شهری به دلیل خصوصیت کیفی ذاتی شان، می‌بایست تا حد امکان به داده‌های کمی تبدیل شوند. بنابراین در این گام، به منظور قابل برداشت کردن و کمی کردن هر کیفیت، ۲۰ معیار کمی و کیفی جهت نیل به کیفیات مؤثر بر گردشگری شهری جمع آوری گردید. معیارها و شاخص‌ها بر مبنای تکرار آن‌ها در منابع مرتبط با موضوع و از میان آراء صاحب‌نظران رویکرد کاربرد اجتماعی، استخراج و در جدول شماره دو با ذکر منبع آورده شده‌اند (جدول ۲).

این معیارها را می‌توان به عنوان متغیری برای قیاس فضای شهری با کیفیات‌های محیطی پشتیبان گردشگری شهری و بررسی ارتباط این دو در نظر گرفت. قابل ذکر است که هر کدام از این معیارها می‌توانند تعاریف و عوامل تأثیرگذار متعددی را شامل شوند که به دلیل عدم امکان دستیابی و قابل اندازه‌گیری کردن همه‌ی موارد، در تکمیل چک لیست برداشت میدانی مورد استفاده قرار گرفتند. ثبت و برداشت کیفیات‌ها بر اساس بازدید محلی و تکمیل مجموعه‌ای از پرسش‌ها در مورد آن‌ها (چک لیست)، در معبر شریعتی، انجام پذیرفت.

به منظور ارزیابی، مراحل وزن‌دهی و اولویت‌بندی کیفیات، تدوین شاخص‌های قابل‌اندازه‌گیری برای آن‌ها و تهیه چک لیست حاصل از این شاخص‌ها انجام پذیرفت. سپس تکمیل چک لیست در محل و نمایش و تحلیل نتایج به دست آمده از طریق نمودارها و دیاگرام‌ها صورت پذیرفت. جهت ثبت فعالیت‌ها نیز ابتدا تبیین معیارهای فعالیت در دستور کار قرار گرفت، پس از تهیه چک لیست معیارها و تکمیل آن در محل، نقشه‌های تحلیلی حاصل از نتایج این ارزیابی، ارائه گردید.

۳- برداشت کیفیات‌های فضا به عنوان بستر گردشگری

شهری

خلق فضای موفق بستر گردشگری شهری از طریق فرایندی صورت می‌پذیرد که شناخت و سنجش کیفیات‌های معبر انتخابی گام نخست آن را تشکیل می‌دهد. از این رو، بر اساس آراء و دیدگاه‌های صاحب‌نظران با رویکرد تقویت زندگی اجتماعی و افزایش حضور مردم همچون جین جیکوبز، یان گهل، کریستوفر الکساندر، ویلیام وایت، کاپلان، مدل PPS و سای پامیر، کیفیات‌های کلیدی پشتیبان گردشگری شهری، فضای گردش و تفرج شهری استنتاج گردید که شامل اختلاط کاربری و فعالیت، نفوذپذیری و دسترسی، امنیت و ایمنی، آسایش و راحتی، امکان مکث و ماندن، تنوع کالبدی، اختلاط اجتماعی، پیاده‌مداری، آسایش اقلیمی، تراکم بالا و محصوریت می‌باشد. طی مراحل زیر، برداشت وضعیت آنها در نمونه موردی این پژوهش، انجام شده است؛

الف: وزن‌دهی

لازمه‌ی ارزیابی کیفیت سکانس‌ها، قیاس آن‌ها از لحاظ کیفیت‌های مدنظر، با یکدیگر است و این عمل بدون وزن‌دهی و اولویت بندی این کیفیات‌ها میسر نخواهد بود. بدین منظور هر

جدول ۱: وزن‌دهی به کیفیات‌های مؤثر بر گردشگری شهری. مأخذ: نگارندگان

ردیف	الکساندر	وایت	کاپلان	PPS	جین جیکوبز	نظریه پردازان سنت کاربرد اجتماعی	
						کریستوفر	سای پامیر
کیفیات‌های مرتبط با گردشگری شهری							
وزن، محاسبه شده با تکرار							
۱	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۱- اختلاط کاربری و فعالیت
۲	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۲- نفوذپذیری و دسترسی
۳	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۳- آسایش و راحتی
۴	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۴- امکان مکث و ماندن
۵	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۵- تنوع کالبدی
۶	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۶- امنیت و ایمنی
۷	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۷- اختلاط اجتماعی
۸	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۸- انعطاف‌پذیری

۳	√	√	√	۹- آسایش اقلیمی
	√		√	۱۰- شخصیت بصری
		√	√	۱۱- مقیاس انسانی
			√	۱۲- پیاده‌مداری
۲		√	√	۱۳- تراکم بالا
	√	√		۱۴- خوانایی
	√		√	۱۵- غنای حسی
		√	√	۱۶- محصوریت
۵۴				جمع کل

جدول ۲: معیارها و شاخص‌های کیفیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری. مأخذ: نگارندگان

کیفیت	معیار	شاخص	نحوه سنجش
آسایش اقلیمی	- محافظت در برابر شرایط بد آب و هوایی (گه‌ل)، (۱۳۸۷).	۱. سایه‌اندازی سایبان‌ها و پیش‌آمدگی‌ها	میزان سایه‌اندازی محاسبه با نرم افزار سه بعدی.
	- حضور درختان، گیاهان و آب (Whyte, ۱۹۸۰).	۲. سایه‌اندازی درختان.	میزان سایه‌اندازی محاسبه با نرم افزار سه بعدی.
آسایش و راحتی	- الگوی فعالیت‌های اجتماعی و انتخابی (گه‌ل)، (۱۳۸۷).	۳. فعالیت‌هایی چون راه رفتن، نشستن و ایستادن (گه‌ل، ۱۳۸۷).	تعداد و مدت زمان وقوع فعالیت‌ها.
	- مالکیت محلی مراکز تجاری؛ الگوی کاربری‌ها (PPS, ۱۹۹۹).	۴. وجود کاربری‌های پذیرایی و شبانه (الکساندر، ۱۳۸۸ و Whyte, ۱۹۸۰).	تنوع و تعداد کاربری‌های پذیرایی و شبانه.
اختلاط کاربری	- سطح اجاره بها (PPS, ۱۹۹۹).	۵. ریزدانی کاربری‌ها (جیکوبز، ۱۳۸۸ و گه‌ل، ۱۳۸۷).	قطعات با حداکثر مساحت ۳۰ مترمربع.
	- دانه بندی واحدهای کاربری (PPS, ۱۹۹۹).	۶. حضور اقشار مختلف (پاکزاد، ۱۳۸۵).	شمارش اقشار مختلف سنی، جنسی و گروه‌های اجتماعی.
اختلاط اجتماعی	- وجود شبکه‌های اجتماعی و زندگی در خیابان.	۷. سطوح خالی و نسبت سطوح پر جداره.	تعداد کاربری‌های شبانه در محل.
	- میزان تنوع استفاده کنندگان (PPS, ۱۹۹۹).	۸. وجود کاربری‌های شبانه (الکساندر، ۱۳۸۸).	تعداد کاربری‌های شبانه در محل.
امنیت	- آمار جرایم؛ ناظران خیابان (PPS, ۱۹۹۹).	۹. ارائه ۱۰ دلیل یا کار برای انجام دادن (PPS, ۱۹۹۹).	تعداد فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی.
	- نورپردازی؛ کاربری‌های شبانه (جیکوبز، ۱۳۸۸ و قاسمی ۱۳۸۳).	۱۰. میزان کنترل حضور وسایل نقلیه موتوری؛ استفاده از فضا.	تعداد وسایل نقلیه شخصی در خیابان.
امکان مکث و ماندن	- سطح جزئیات در نما و فضا (گه‌ل، ۱۳۸۹).	۱۱. کف‌سازی در تقاطع. مأخذ؟.	میزان تغییر کف سازی در تقاطع‌ها.
	- کنترل حضور وسایل نقلیه موتوری؛ استفاده پیاده از فضا.	۱۲. میزان تراکم افراد پیاده در مکان (جیکوبز، ۱۳۸۸).	محاسبه‌ی تعداد افراد در واحد سطح.
پیاده‌مداری	- تقاطع ایمن (گه‌ل، ۱۳۸۷).	۱۳. تنوع فرم و رنگ در بدنه (گه‌ل، ۱۳۸۷).	گوناهگونی فرم‌های بصری و رنگ‌ها.
	- موقعیت استقرار فضا مجاور کاربری‌های پر مراجعه (الکساندر، ۱۳۸۸ و پامیر، ۱۳۸۹)؛ تراکم افراد پیاده در مکان (جیکوبز، ۱۳۸۸).	۱۴. عدم تجاوز عرض خیابان، بیشتر از دو برابر ارتفاع ساختمان‌های اطراف (توسلی، ۱۳۶۵).	محاسبه‌ی نسبت عرض به ارتفاع معبر.
تراکم بالا	- مرکز و لبه‌ی طراحی شده (الکساندر، ۱۳۸۸ و وایت، ۱۹۸۰).	۱۵. تعداد راه‌های منتهی به مکان (بنتلی و دیگران، ۱۳۸۲).	شمارش تعداد راه‌ها.
	- جداره‌های جالب و جذاب (گه‌ل، ۱۳۸۷).		
تنوع کالبدی	- عدم احساس رها شدگی در فضا (توسلی، ۱۳۶۵).		
	- الگوهای رفتاری در مورد پارکینگ (PPS, ۱۹۹۹).		
محصوریت	- جداره‌های جالب و جذاب (گه‌ل، ۱۳۸۷).		
	- عدم احساس رها شدگی در فضا (توسلی، ۱۳۶۵).		
نفوذپذیری و دسترسی	- الگوهای رفتاری در مورد پارکینگ (PPS, ۱۹۹۹).		
	- راه‌های منتهی به مکان (بنتلی و دیگران، ۱۳۸۲).		

ج: چک لیست

از آنجا که شاخص‌های کیفیت‌ها، کمی، عینی و مرتبط با واقعیات قابل مشاهده و ملموس فضا هستند، برای اندازه‌گیری آن‌ها روش مشاهده‌ی مستقیم و نظام‌مند، روشی مناسب تشخیص داده شد. چک لیست تدوین شده در برگرفته‌ی مجموعه پرسش‌هایی در زمینه‌ی ابعاد کمی و عینی کیفیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری است که طرح و پاسخ آن‌ها برای سنجش وضعیت سکانس‌ها لازم است. اساساً چک لیست سنجش مکان، ابزاری برای واداشتن افراد به تفکر و توجه در مورد مسائلی است که با ناحیه‌ی مورد نظر در ارتباط است. در این روش، با استفاده از معیارها و شاخص‌های معین حاصل از ادبیات موضوع و نظرخواهی از اساتید در این زمینه، چک لیست تدوین شده در مرحله‌ی مقدماتی، تکمیل گردید.

همچنین به منظور ارتقای دقت پاسخ سؤالات مورد استفاده برای اخذ شرایط کیفیت‌ها، مطابق با طیف لیکرت، برای هر سؤال، پاسخ‌های ۵ گزینه‌ای ارائه شد که گزینه‌های آن به صورت «کاملاً، تقریباً، به طور متوسط، به ندرت و اصلاً» قابل مشاهده می‌باشد. چک لیست شامل ۱۵ سؤال است و از آنجایی که پاسخ‌ها به بلی و خیر محدود نیست دقت سنجش افزایش می‌یابد. تشخیص و چگونگی تعیین امتیاز برای هر یک از موارد این طیف، بدین گونه در نظر گرفته شد که بر اساس وزن‌دهی که پیش از این جهت اولویت‌بندی این کیفیت‌ها در میزان تأثیرپذیری بر گردشگری شهری انجام شد، وزن کامل کیفیت به گزینه‌ی «کاملاً»، تقسیم وزن کیفیت بر دو، امتیاز گزینه‌ی «به طور متوسط»، عدد میانگین گزینه‌ی متوسط و کاملاً به گزینه‌ی «تقریباً»، عدد صفر به گزینه‌ی «اصلاً» و عدد میانگین صفر و مقدار متوسط به گزینه‌ی «به ندرت» اختصاص یابد.

جدول ۳: چک لیست شاخص‌های کیفیت‌ها. مأخذ: نگارندگان

نسبتاً	خیر	بلی	شاخص	کیفیت
۱	۲	۳		
			۱. آیا ناحیه‌ی مورد مطالعه الگوی متنوعی از کاربری‌های پذیرایی، نمایشی و شبانه را داراست؟	اختلاط کاربری
			۲. آیا واحدهای کاربری از بافت ریزدانه برخوردارند؟	
			۳. آیا کاربری‌های شبانه در ناحیه حضور دارند؟	امنیت
			۴. آیا نسبت سطوح خالی به سطوح پر بالاتر است؟	
			۵. آیا فعالیت‌هایی چون راه رفتن و نشستن بدون مانع انجام می‌پذیرند؟	آسایش و راحتی
			۶. آیا فضا ۱۰ دلیل یا کار برای انجام دادن ارائه می‌دهد؟	امکان مکث و ماندن
			۷. آیا تنوع فرم و رنگ در سایت دیده می‌شود؟	تنوع کالبدی
			۸. آیا راه‌های کافی منتهی به سایت وجود دارد؟	نفوذپذیری و دسترسی
			۹. آیا همه نوع طیف سنی و جنسی در فضا حضور دارند؟	اختلاط اجتماعی
			۱۰. آیا تغییر کف سازی در تقاطع سواره و پیاده وجود دارد؟	پیاده‌مداری
			۱۱. آیا وسایل نقلیه شخصی بر پیاده تسلط دارند؟	
			۱۲. میزان پوشش سایه‌اندازی سایبان‌ها و پیش آمدگی‌ها متناسب است؟	آسایش اقلیمی
			۱۳. میزان سطح سایه‌اندازی درختان مطلوب است؟	
			۱۴. آیا تعداد افراد پیاده در واحد سطح بالاست؟	تراکم
			۱۵. آیا عرض خیابان از دو برابر ارتفاع ساختمان‌های اطراف آن تجاوز کرده؟	محصوریت

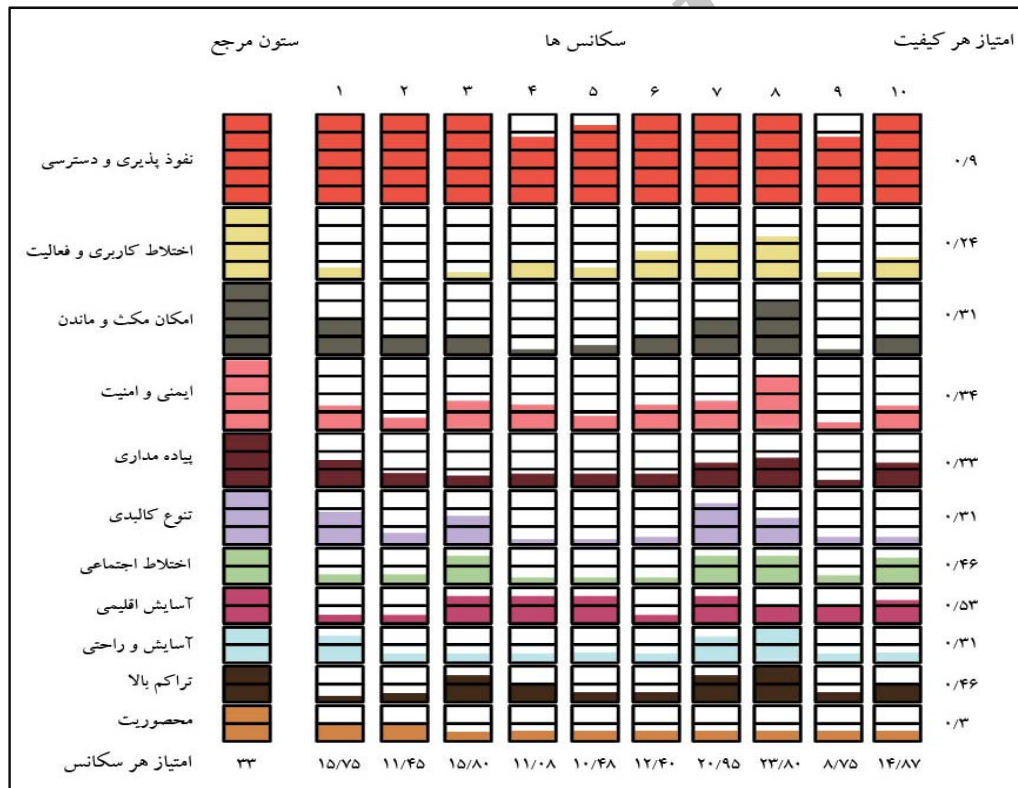
محصولیت، آسایش و راحتی، امکان مکث و ماندن و تنوع کالبدی در حد ضعیف ارزیابی شدند. همچنین بر این نکته دلالت دارد که در میان قطعات، قطعات ۸، ۷، ۳ و ۱ به ترتیب بالاترین امتیاز و قطعات ۹، ۵ و ۴ به ترتیب کمترین امتیاز را در میان سایرین به دست آورده‌اند (شکل ۱).

تکنیک نمایش نتایج این برداشت میدانی، نمودار طیف رنگی است. این نمودار در برگزیده‌ی ۱۱ ستون می‌باشد که ده ستون سمت راست نمایانگر وضعیت فعلی کیفیت‌های سکانس‌ها و ستون مرجع بیانگر وضعیت ایده‌آل است. ستون مرجع همچنین نشان‌دهنده‌ی اولویت هر کیفیت نسبت به دیگری است و تقسیم بندی درونی هر واحد آن نیز وزن یا ضریب همان کیفیت است (شکل ۱). نمودار زیر امکان مقایسه میان وضعیت موجود و وضعیت مطلوب را فراهم آورده است و به ارائه مقایسه‌ای میان وضعیت کیفی هر یک از قطعات با یکدیگر و نیز خود کیفیت‌ها به تنهایی جدا از سکانس‌ها، می‌پردازد.

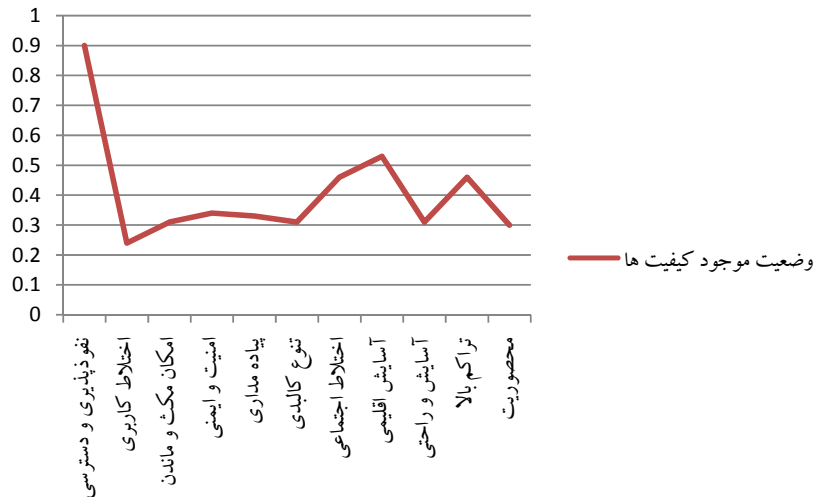
به عنوان مثال، چگونگی محاسبه‌ی امتیاز کیفیت «ایمنی و امنیت» به عنوان نمونه‌ای که در ده سکانس سایت دارای نوسان بوده و شرایط متغیری به خود گرفته بدین گونه است که در ابتدا بر اساس تکرار آن در آراء صاحب‌نظران با رویکرد سنت کاربرد اجتماعی، وزن ۴ به این کیفیت اختصاص داده شد. پاسخ به پرسش‌های چک لیست مربوط به این کیفیت در سایت، که براساس شاخص‌های قابل اندازه‌گیری آن طرح شد، از ۴ امتیاز کل، بر حسب پاسخ‌های پنج گزینه‌ای، در هر یک از سکانس‌ها امتیازات مختلفی را به دست داد (شکل ۱).

۴- یافته‌های پژوهش

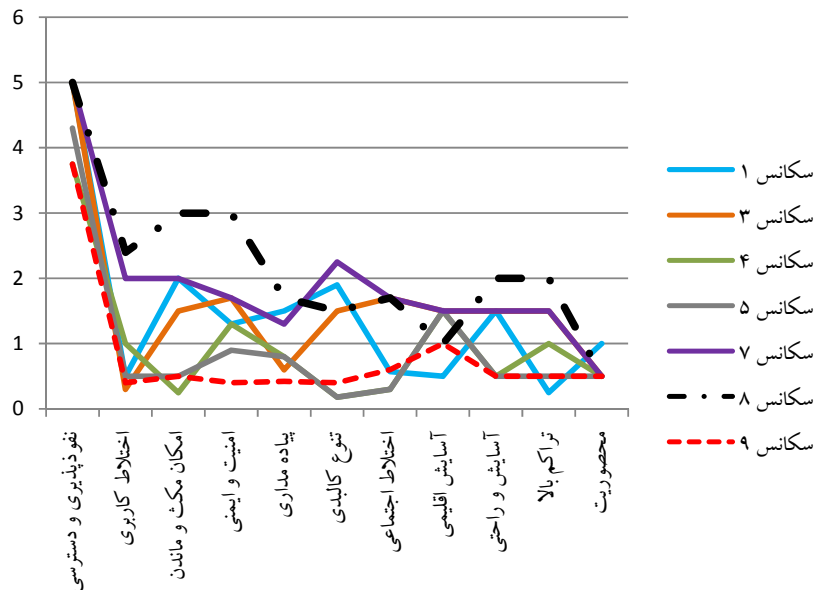
پس از انجام این فرایند برای همه‌ی کیفیت‌ها و تعیین امتیاز برای هر یک از آن‌ها نتایجی که از بررسی به عمل آمده حاصل شد بدین قرار است که ابتدا کیفیت نفوذپذیری-دسترسی و پس از آن آسایش اقلیمی، از وضعیت مطلوب‌تری نسبت به سایر کیفیت‌ها برخوردار هستند و کیفیت‌های اختلاط کاربری،

شکل ۱. نمودار طیف رنگی ارزیابی کیفیت‌های مؤثر بر گردشگری شهری. مأخذ: نگارندگان

نمودار ۱. دیاگرام وضعیت موجود کیفیت‌ها در فضای شهری

نمودار ۲. دیاگرام قیاس وضعیت کیفی سکانس‌های برتر و ضعیف

پرداخته شد تا شرایط سکانس‌ها از نظر میزان وقوع فعالیت‌ها مشخص شود.

یان گهل (۱۳۸۷) معیارهای بستر فضایی جهت انجام فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی را ارائه کرده است؛

۱- ویژگی‌های بستر فضایی مورد نیاز برای راه رفتن: دارا بودن جا برای قدم زدن، سطوح مناسب کف سازی، طرح خستگی‌ناپذیر از خیابان، جداره‌های جالب توجه و عدم وجود مانع.

۲- ویژگی‌های بستر فضایی مورد نیاز برای ایستادن/ توقف: وجود لبه‌های جذاب (تأثیر لبه)، نواحی توقف، نقاط معین و مشخص برای ماندن.

الف) برداشت فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی

همان‌طور که گفته شد، از میان سه نوع فعالیت موجود در عرصه‌ی همگانی، فعالیت‌های گزینشی - تفریحی و اجتماعی عمده فعالیت‌های مرتبط با گردشگری شهری‌اند که در فضای شهری تفریحی مطرح می‌شوند. به بیانی دیگر، ایجاد فضای گردشگری، بستری برای وقوع این نوع فعالیت‌هاست. دلیل دیگر مرورشان آن است که آن‌ها در بردارنده‌ی مهمترین کیفیت‌های فضاهای عمومی می‌باشند، نسبت به کیفیت فضای شهری حساس‌اند و مهمترین شاخص جذابیت و راحتی فضای عمومی‌اند (گهل، ۱۳۸۶، ۲۶). بنابراین به بررسی آنها در نمونه موردی

پس از جمع‌آوری معیارها، در مرحله‌ی دوم، چک لیست حاصل از معیارها تهیه و در محل هر یک از ده سکانس، ثبت نحوه‌ی استفاده از فضا با شیوه‌ی مشاهده مستقیم، انجام پذیرفت. جهت پاسخ دادن به سؤالات چک لیست، اگر معیار مورد نظر وجود داشت علامت مثبت، در صورت عدم مشاهده، علامت منفی و اگر حالتی مابین این دو داشت یعنی در سطح متوسط ارزیابی گردید، علامت مثبت-منفی درج شده است.

۳- ویژگی‌های بستر فضایی مورد نیاز برای نشستن: دارا بودن محل‌های خوب برای نشستن و امکانات گوناگون، شامل نشستگاه‌های اولیه و ثانویه.

۴- ویژگی‌های بستر فضایی مورد نیاز برای دیدن: در نظر داشتن فاصله‌ی مناسب، دیدهای بدون مانع و نورپردازی به هنگام تاریکی.

۵- ویژگی‌های بستر فضایی مورد نیاز برای شنیدن و گفتگو: سطح پایین صدا و چیدمان نیمکت‌ها در حالت‌های ال شکل و منحنی (گهل، ۱۳۸۶).

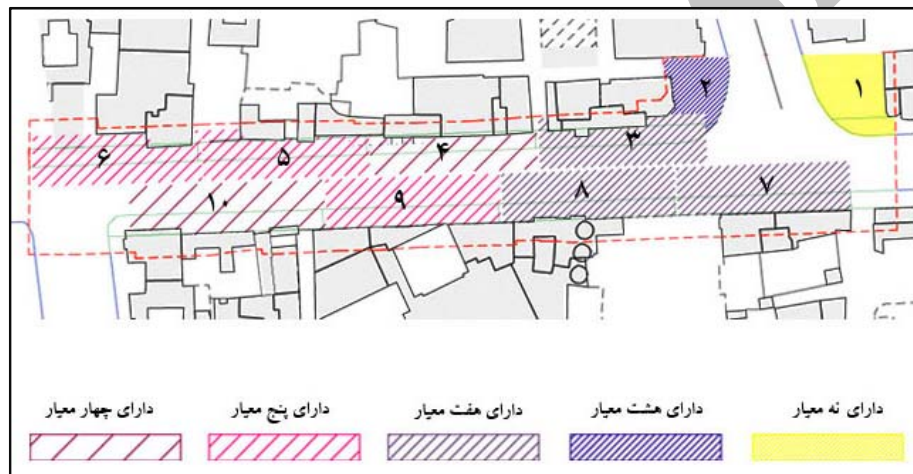
تصویر ۱. بیان تصویری فضای مورد مطالعه، معبر شریعتی. مأخذ: نگارندگان

بنابراین این محور را نمی‌توان مکانی توسعه یافته برای گردش و مکث مردم دانست. همچنین در میان سکانس‌ها، ابتدا سکانس شماره‌ی ۱، سپس ۲، ۳، ۷ و ۸ در میان سایرین شرایط مناسب‌تری جهت بروز فعالیت‌ها دارا می‌باشند. از سوی دیگر ابتدا سکانس‌های ۴ و ۱۰، سپس شماره ۵، ۶ و ۹ کمترین معیارهای بروز فعالیت‌های انتخابی-تفریحی را دارا می‌باشند (نقشه ۳).

پیرو ثبت فعالیت انجام شده (نقشه ۲)، این نکته محرز شد که فعالیت گفت و شنود در هیچ سکانسی امکان وقوع ندارد و فعالیت نشستن نیز به ندرت قابل مشاهده است. دلیل این موضوع را می‌توان در میزان سر و صدای بالای تولید شده توسط اتومبیل‌ها و کمبود نیمکت‌ها در حالت‌های متنوع فردی و گروهی دانست. نتیجه، این گونه به دست آمد که فعالیت‌های رایج در این محور شامل چهار دسته‌ی قدم زدن، ایستادن برای انتظار، ایستادن برای تماشای ویتترین مغازه‌ها و دیدن می‌باشند.

نقشه‌ی ۲. برداشت معیارهای فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی. مأخذ: نگارندگان

نقشه‌ی ۳. سکنس‌های برتر و ضعیف در برداشت فعالیت‌ها. مأخذ: نگارندگان

محیطی قادر به جذب کاربران نخواهند بود و تنها دلیل حضور مردم، رفع نیازهای ضروری و اجباریست.

۵- نتیجه‌گیری

فضایی بستر گردشگری شهری است که در دامنه‌ی وسیعی از زمان، انواع افراد به اختیار خود و نه از روی اجبار به آنجا آمده و لحظاتی را در فضا سپری نمایند؛ به عبارت دیگر یعنی فضا باید به گونه‌ای باشد که مردم بیایند و بمانند. نتایج سنجش نشان می‌دهد که برای فراهم بودن زمینه‌ی جذب افراد و سپس نگه داشتن آن‌ها باید کیفیت‌های خاص محیطی و تواتر و مدت زمان وقوع فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی، موجود باشند. در این نوشتار به منظور مداخله طراحانه در فضای مورد مطالعه که فاقد کیفیت مطلوب برای جذب شهروندان است، ارزیابی و سنجش کیفیت‌های مرتبط با گردشگری شهری مورد هدف قرار گرفت. از

(ب) مقایسه نتایج سنجش کیفیت‌ها و فعالیت‌ها و چنانچه به مقایسه‌ای تطبیقی میان وضعیت کیفی سکنس‌ها با وضعیت فعالیت‌ها در آن‌ها پردازیم، در خواهیم یافت که سکنس‌های ۸، ۷، ۳، و ۱ در هر دو مورد، جزء سکنس‌های مطلوب در میان سایرین هستند. این موضوع در مورد سکنس‌هایی با امتیاز پایین نیز صدق می‌کند به عبارت دیگر سکنس‌های ۴، ۵، و ۹ در هر دو مورد کیفیت و معیارها در رده‌ی پایین قرار گرفته‌اند. بنابراین بررسی کیفیات و معیارهای فعالیت‌های پشتیبان گردشگری شهری نتایج مشابه‌ای به دست داده و هم پوشانی داشته است. می‌توان چنین اظهار نظر کرد که در نواحی که کیفیت محیط در حد مطلوب باشد میزان استفاده از آن بالا و فضای شهری بستر مناسب‌تری جهت گردشگری شهری خواهد بود و بالعکس نقاط ضعیف به لحاظ کیفیت‌های

و تحلیل تعریف آن، نشان از وجود دو عامل اصلی تأثیرگذار، یعنی کیفیت و فعالیت بر آن دارد. و یا هر معیار و شاخصی که به نوعی آن دو را فراهم سازد. به عنوان نمونه اختلاط کاربری به عنوان کیفیتی مهم و تنوعی از کاربری‌های پذیرائی و شبانه به عنوان معیار، عواملی مؤثر در این راستا به شمار می‌روند. لازم به ذکر است که کیفیت‌های مذکور تنها نمونه‌هایی از کیفیت‌های شهری مؤثر بر گردشگری شهری می‌باشند که با در نظر گرفتن جوانب متعدد و مختلف قابل تجدیدنظر می‌باشند. تحلیل‌ها و روش به دست آمده در این نوشتار، می‌تواند راهنمایی برای طراحان شهری در نحوه‌ی سنجش کیفیت محیطی و فعالیت‌ها در عرصه‌ی همگانی باشد؛ به طوری که در طرح فضاهای موفق شهری مؤثر واقع گردد.

آنجا که فعالیت‌های انتخابی- تفریحی و اجتماعی دربردارنده‌ی مهمترین کیفیت‌های فضاهای عمومی می‌باشند و مهمترین شاخص جذابیت و راحتی فضای عمومی‌اند، مرور و برداشت آن‌ها نیز در سایت مزبور انجام پذیرفت.

پاسخ پرسش پژوهش با مقایسه تطبیقی نتایج حاصل از این دو برداشت در سکانس‌های ده گانه حاصل شد، که بر همگرایی سکانس‌های برتر و ضعیف به لحاظ کیفی با سکانس‌های برتر و ضعیف به لحاظ فعالیت دلالت دارد. بنابراین یافته‌های پژوهش حاضر تاییدی بر وجود رابطه‌ی مستقیم میان کیفیت محیطی با فعالیت‌های انتخابی-تفریحی و اجتماعی از یک سو و رابطه‌ی مستقیم میان کیفیت محیطی و فعالیت‌ها با گردشگری شهری از سوی دیگر است. به این معنا که بررسی مفهوم گردشگری شهری

پی‌نوشت

- 1- Jan Gehl
- 2- Jane Jacobs

فهرست منابع

- آزادی، الهام (۱۳۹۲). توسعه گردشگری شهری با تکیه بر مرکز شهر تهران و رویکرد مدیریت شهری، نشر تیسرا، تهران.
- کریستوفر، الکساندر (۱۳۸۸). الگوهای استاندارد در معماری، ترجمه‌ی حسینی فرشید؛ نشر مهرآزان، تهران.
- ای‌ین، بنتلی؛ آلن، الکک؛ پال مورین؛ گلین سو، مک؛ گراهام، اسمیت (۱۳۸۲). محیط‌های پاسخده، ترجمه بهزادفر مصطفی، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، انتشارات شهیدی، تهران.
- پامیر، سای (۱۳۸۹). آفرینش مرکز شهری سرزنده، ترجمه‌ی مصطفی بهزادفر و امیر شکیبامنش، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- توسلی، محمود (۱۳۶۵). اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.
- توسلی، محمود (۱۳۷۹). طراحی شهری خیابان کارگر، انتشارات شرکت عمران و بهسازی شهری، تهران.
- جیکویز، جین (۱۳۸۸). مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا، ترجمه‌ی حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- کارمونا متیو و دیگران (۱۳۸۸). مکان‌های عمومی فضاهای شهری، ترجمه‌ی فریبا قرانی و دیگران، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.
- گهل، یان (۱۳۸۷). زندگی در فضای میان ساختمان‌ها، ترجمه‌ی شصتی شیما، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- مهدی‌زاده، جواد (۱۳۸۳). مبانی و راهکارهای توسعه گردشگری شهری در ایران، نشریه‌ی مجلس و پژوهش، شماره ۴.
- Caar S, Francis M, Rivilin LG, Stone AM (1992). Cambridge University Press, Cambridge.
- Kaplan S (1979). Perception and landscape: conceptions and misconceptions, National Conference on Applied Techniques for Analysis and Management of the Visual Resource, Nevada.
- <http://www.pps.org>
- Whyte William H (1980). The Social Life of Small Urban Spaces.